

ponse to US Strategy on the Pipeline. – CIA Memorandum for National Security Council. – October 27, 1981. // <http://www.margarethatthatcher.org/document/51D8F5DD6CE4409BA3E339028F382F0D.pdf>. 22. Safire W. The Farewell Dossier // The New York Times. – February 2, 2004. 23. Suggested Programming for NSC Meeting. – July 9, 1981. // <http://www.margarethatthatcher.org/document/43FDB5BC3BC64DF6AFCF726C293A6300.pdf>. 24. Technology and East-West Trade. November 1979. – Washington, D.C. : U.S. Congress, Office of Technology Assessment, 1979. 25. Technology and east-west trade an update. May 1983.

– Washington, D.C. : U.S. Congress, Office of Technology Assessment, 1983. 26. US Relations with the USSR. – National Security Decision Directives №75 // <http://www.fas.org/irp/offdocs/nsdd/23-1958t.gif>. 27. Weinberger C. West Siberian pipeline. – Memorandum for the Assistant to the President for National Security Affairs. – Juli 8, 1981. // <http://www.margarethatthatcher.org/document/B46005F232854FCC9EA465EA44FE3401.pdf>.

Надійшла до редколегії 12.10.08

Т. Сладковська, асп.

"ЧЕРВОНІ ПРОСВІТИ" СХІДНОЇ ВОЛИНИ ЯК ЛАНКА ІДЕОЛОГІЧНОГО ЛАНЦЮГА РАДЯНСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ (1917–1922)

Висвітлено особливості роботи "червоних" Просвіт східної Волині, як ланки ідеологічного ланцюга радянської пропаганди, та їх вплив на свідомість сільського населення (1917–1922).

These articles reveal specifications and peculiarities of Prosvitas activity of Eastern Volyn' from 1917 to 1922. They show peculiarities of "red" Prosvitas work, as an ideological chain of soviet propaganda, and their influence on consciousness of rural population.

Процес національного і духовного відродження України зумовлює необхідність залучення і осмислення духовного потенціалу, набутого минулими поколіннями. Без цього неможливе формування національної самосвідомості українського народу. У цьому контексті особливо увагу привертає діяльність культурно-освітніх громадських організацій, зокрема товариств "Просвіта". "Просвіти" Волинської губернії у 1917-1922 рр. представляють інтерес, оскільки вносили значний вклад у національно-культурне будівництво і розбудову власної держави у визвольній революції 1917-1920 рр., проте шляхи і методи роботи "Просвіт" на заході та сході суттєво відрізнялися і часто були суперечливими. Хронологічні рамки дослідження (1917-1922) зумовлені періодом відродження "Просвіт" Східної Волині у кінці 1917 – 1918 рр. та початком їх тотальної ліквідації у межах даної території у 1922 р.

Огляд історіографічної літератури показує, що незважаючи на значний доробок, який було внесено вченими і дослідниками Б.Савчуком [11], Г.Бухалом [1], М.Філіпович [13], Р.Іваничуком, Т.Комаринець, І. Мельником, А.Середняком [12] у висвітлення культурно – освітнього руху Волині протягом різних періодів існування "Просвіти", аналіз стану вивчення його різнобічних зв'язків та впливу на національну свідомість мас, в окремо взятому регіоні – Волинській губернії свідчить, що дане питання є ще недостатньо дослідженим. Існує ряд аспектів, які потребують глибокого детального вивчення.

Варто зазначити, що вплив Товариств на суспільно-політичні події у даній губернії був досить неоднорідним. Якщо "Просвіти" Луцького, Кременецького, подекуди Рівненського повітів, власне "західної" Волині різко відстоювали національний інтерес, а зіткнувшись із протидією комуністичного режиму перейшли на нелегальну чи напівлегальну роботу і продовжували працювати у підпіллі, пропагуючи глибоко націоналістичні ідеали, до тих пір, поки велику частину активу не було заарештовано чи члени організації не перейшли до лав ОУН-УПА, то на території "східної" Волині – у Житомирському, Новоград – Волинському повітах діяльність більшості зареєстрованих з 1906 по 1921 рр. товариств "Просвіта" була дещо формальною, базувалась переважно на ініціативі окремих національно – свідомих громадян, а за їх відсутності, у більшості зареєстрованих організацій, припинялася. Але з встановленням Радянської влади, діяльність "Просвіт" "Східної" Волині навпаки посилилась і почала реально впливати на свідомість сільського населення. Реорганізовані "Просвіти" були переорієнтовані для активної участі у культурно-творчому процесі. Необхідно зазначити, що в період

революції одним із головних завдань, поставлених перед Волинською "Просвітою", як і перед "Просвітою" в цілому, було вирішення проблеми ліквідації неписьменності та проведення українізації. І хоча ці питання були пріоритетними з початку виникнення "Просвіти" і склали основну мету її діяльності, але після реорганізації товариств у 1917-1918 рр., акценти змістились і одним із обов'язкових напрямків роботи "Просвіти" було досягнення лояльного ставлення сільського населення до Радянської влади та комуністичної партії. Аналізуючи зміни та доповнення у статутних та інших документах товариств починаючи з їх виникнення на Волині – 1907 р. до 1918р., можна цілком відтворити картину ідеологічної переорієнтації даної організації під впливом радянського режиму на території східної Волині.

Якщо у 1907 році "Зразковий статут Просвіти" [2] висвітлює мету заснування та завдання, де йде мова про суто освітню діяльність громадських організацій в природному контексті власної культури:

1) "...щоб просвітити своїх членів світлом доброї науки та через знання повести їх до кращого громадського національного життя" [2,п.1]; 2) "щоб поширити освіту, заводять різні школи для дорослих і дітей, впоряджує читання та виклади з різних наук, закликає лекторів та інструкторів для роз'яснення різних питань" [п.4]; 3) "впоряджує освітні мандрівки, народні гулянки, національні свята і урочисті походи" [п.7]; 4) "збирає і зберігає старовинні речі історичні і народного побуту" [п.8].

То вже у 1917-1918 рр., з розгортанням державотворчих та офіційно українізаційних процесів (але лише як початку загальної коренізації, що почалася пізніше), акценти діяльності та ролі "Просвіт" дещо змістились. У 1918 р. у "Статут Товариства "Просвіта" в м. Луцьку на Волині" [5] наголошується на такі моменти: "Ширення освіти й національної самосвідомості серед українського народу та ознайомлення його із здобутками рідної культури, що витворилися на протязі історії України (український архітектурний стиль, національна одяга, орнамент, предмети побуту, хатня обстановка і т.д.)" [5, п.2.А]; "Оборона культурних, правних і економічних інтересів української людності" [5, п.2.Б], "...оборона інтересів українського люду перед громадськими організаціями через своїх представників і пресу" [п.2.Б/6]; "У склад товариства входять українці, що бажають та можуть працювати на ґрунті національної самосвідомості" [5, п.3].

Але до кінця 1918 р. виникла потреба централізованого управління всіма культурно-освітніми громадськими організаціями України і Волині зокрема, оскільки некерівані українізаційні процеси загрожували вийти з-під контролю Радянської влади та значно послабити її

іще не зміцнені позиції на даній території в умовах триважчої громадянської війни. Тому в кінці 1918 р. Відділом Народної Освіти У.Р.С.Р. було розроблено Статут культурно – освітнього товариства "Просвіта" [6] та доведено до відома Підвідділів позашкільної освіти на місцях, які курували усією громадською культурно-освітньою роботою. У першому пункті цього Статуту зазначено, що "Підстави діяльності Товариства Просвіти ...мають на меті такі завдання: 1) підвищення культурного рівня трудящого населення... [6. п.1/1]; 2) соціальне виховання трудящих мас і утворення з них працівників – будівничих нового вільного громадського життя (на підставі колективізму) [6. п.1/2]; 3) ґрунтовне ознайомлення їх з рідною національною культурою, а також з останнім етапом розвитку всякої буржуазної культури – пролетарським світоглядом, виробленим в горні класової боротьби за право пригноблених і експлуатованих." [6. п.1/3].

Таким чином можна зробити висновки, що почалась організація "червоної Просвіти" на селі як складової єдиного апарату державної пропаганди комунізму та з метою ліквідації сільськогосподарської та політичної неграмотності сільського населення, особливо наголошувалось, що робота по комуністичному вихованню повинна бути проведена так, щоб у її проведенні відчувалась усвідомлена воля кожної організації, а не формальне виконання адміністративних завдань [7, с.16].

Саме з цього періоду (кінця 1918 – 1919 рр.), спостерігається активна реєстрація і перереєстрація "Просвіт" та хат – читалень по всьому Житомирському, Новоград – Волинському, Коростенському, Овручському, Ізяславському, Полянському, Старо-Костянтинівському повітах Волинської губернії (так званої Східної Волині). Станом на 01 січня 1921 року в одному лише Житомирському повіті було зареєстровано 147 "Просвіт" (їх загальне число на усій території України в цей час сягає близько 10 000, тобто від 700 до 1000 на кожну губернію, хоча точного обліку цих установ нема).

Зазначимо, що основною метою діяльності цих червоних культурно – просвітніх організацій була не ідеологічна боротьба за національної самосвідомості та самовизначення, а політична пропаганда, яка мала виражатись і виражалась через організацію так званих "клубних ячеек", при яких влаштовувався аматорський театр, лекторій, хор, майстерня, бібліотека тощо. І хоча переважна більшість вистав були українськими (найпопулярніші – "Кум мірошник", "Містерія", "Бувальщина", "Прокажена", "Піймав облизня" українських авторів І. Карпенка-Карого, І. Квітки-Основ'яненка, Л.Українки інших), разом з тим сценарій кожної майбутньої вистави мав погоджуватись із повітвідділом Наросвіти. Жодна декламація чи лекція не могла пройти повз увагу інспекторів та політпрацівників. Примусово вилучались книги Д.Донцова "Міжнародне положення України і Росії" [8, с.32], Я.Левенка "Якої нам треба самостійної України" [8, с.32] тощо, інша провокаційна, з точки зору радянської влади, література та періодика. Бібліотеки укомплектовувались ідеологічно "правильними" книгами, а особи, що не погоджувались із цим, зазнавали переслідувань.

Одним із основних завдань "Просвіти" була організація мітингів, таких як "Про міжнародний рух молоді", "Про становище республіки у зв'язку із демобілізацією" (Івановицька, Черемошнянська, Окілківська, Жулинська, Новопільська, Вацлавпільська та інші "Просвіти").

Хор "Просвіти" для обов'язкового виконання на усі свята мав вивчити "Заповіт" Шевченка та "Інтернаціонал". Хто відмовлявся виконувати ці твори мусив надати негайне пояснення і міг бути виключеним із членів товариства.

Щомісячно завідувач "Просвітою", призначений на посаду керівником Позашкільного підвідділу волосного

чи повітового відділу Наросвіти подавав детальний звіт про усю діяльність організації за місяць, про соціальний стан та партійну приналежність членів товариства, про наявність "ворожих елементів", налаштованих проти комуністичної ідеології, куркулів серед селян. Завідувач "Просвітою" отримував оклад, який дорівнював ставці шкільного вчителя та кошти на діяльність, зокрема на обігрів та освітлення приміщення, на створення декораций, книги та радянську періодику для комплектації бібліотеки. Варто зазначити, що дані кошти були мізерними і на повноцінну діяльність їх не вистачало. Необхідно наголосити, що за інструкціями Позашкільного підвідділу губернського відділу Наросвіти вистави, які влаштовувались членами "Просвіти", мали бути платними, відповідно у повітвідділах Наросвіти встановлювалась ціна та друкувались квитки до кожної вистави. Але на власні потреби "Просвіта" мала право використати не більше 20 % коштів, отриманих як прибуток від цих вистав і в жодному разі не більше, отже широкої можливості розвитку для "Просвіти" з самого початку радянською владою передбачено не було. Це особливо важливо, якщо врахувати той факт, що товариства у своїй більшості не мали відповідних приміщень, а ті, що мали, за інструкцією Губревкому переорганізовувались у Сельбуди та клуби.

Власне, роль "Просвіти" у 1919 – 1922 роках на цій території чітко звужилась від "ширення освіти і національної самосвідомості" [5, п.2.А] до "підвищення культурного рівня трудящого населення" [6. п.1/1], а сама "Просвіта" стала ланкою ланцюга хата – читальня – Просвіта – сільський клуб (Сельбуд) у системі створення єдиного апарату Політпросвіти УРСР. Про це абсолютно відкрито велася мова, навіть у "Інструкції по політосвітній роботі в межах волості для волінструктора", де чітко зазначено: "не може бути в одному і тому ж населеному пункті дві зазначені форми хата-читальня – Просвіта – Сельбуд, а існує лише одна..." [8, с.225-227].

За інструкціями Губревкому, "Просвіта" могла бути лише там, де не було жодних умов для влаштування клубу чи хоча б, повноцінної бібліотеки. Як тільки такі умови з'являлися, "Просвіту" одразу ж було реорганізовано. В свою чергу, вводилась посада Інструктора Політпросвіти, який мав дбати про відкриття культурно-освітніх громадських організацій та стежити за тим, щоб праця у цих установах провадилась інтенсивно й відповідала вимогам часу. Відвідувати кожну із цих установ не рідше трьох разів на рік і давати рекомендації волосному чи повітовому відділу Наросвіти щодо тієї чи іншої організації.

Усі актори, співаки, гімнасти, лектори та інші, що виступали перед населенням, але не мали мандату Політосвіти, мали бути заарештовані та надіслані до тієї ж Політосвіти. Це свідчить про цілковиту підконтрольність організації та створення таких умов, за яких "Просвіта" не могла самостійно впливати ні на освітні, ні на культурні процеси, так як найменша ініціатива щодо організації культурно-масових заходів мала бути до дрібниць погоджена із Політосвітою та позашкільним волосним чи повітовим відділом Наросвіти.

За таких умов кількість "Просвіт", що активно працювали на території східної Волині почала у 1921 р. стрімко зменшуватись, якщо у 1922 р., станом на 01 січня у Житомирському повіті було зареєстровано 147 "Просвіт", до 01 квітня цього ж року кількість зменшилась до 121, а 01 жовтня налічується лише 15. Але цікаво те, що кількість Районних бібліотек, гуртків комсомольської молоді, Драматичних, спортивних, музичних гуртків самостійних і при клубах, кількість самих клубів у цьому ж повіті зросла майже втричі. Оскільки "Просвіта" у 1918 – 1921 рр. часто була єдиною культу-

рно – освітньою організацією на селі і її вплив на маси був помітним, робота проводилась досить інтенсивно, а підтримка серед сільського населення зростала, тому причин для такого миттєвого масового закриття, крім як реорганізація не було. У звітах Інструкторів Політосвіти часто зустрічається зауваження щодо ворожого сприйняття організації спочатку діяльності і абсолютно позитивного з середини 1919 – 1921 рр., а після цього у цілій низці сіл "Просвіта" раптово зачиняється, її майно (часто орендоване) повертається попереднім власникам чи передається райбібліотеці, іншим організаціям, члени розпускаються, а у селі протягом місяця реєструється клуб (Сельбуд).

Цей факт ще раз підтверджує, що "Просвіта", як перспективна культурно-освітницька організація не була потрібна Радянській владі, а отримала право на існування лише як ланка ідеологічного ланцюга хата – читальня – Просвіта – сільський клуб (Сельбуд).

У даний період відмічається, що потужний вплив українофільства перетнувся із не менш могутнім русифікаторським впливом. Традиційний аграрний тип економіки краю почав швидко змінюватися на промисловий у зв'язку із загальнодержавним переворотом та пов'язаними з цим урбанізаційними процесами. В цьому контексті аналіз діяльності місцевих "Просвіт" є особливо актуальним, оскільки дозволить побачити неоднорідні соціокультурні та політичні умови в яких розвивались та

існували "червоні Просвіти" східної Волині (щоб в подальшому порівняти їх із "Просвітами" західної Волині).

І хоча мова йде про короткий період (1917-1922) активності "червоних Просвіт", але не можна применшувати значення цієї діяльності, бо "червона Просвіта" виявилась тою організацією, яка заклала підвалини для виникнення цілого ряду культурних і освітницьких організацій у регіоні: бібліотек, клубів, театрів, музеїв, гуртків художньої самодіяльності, спортивних секцій, друкарень тощо. Уся ця культурно-освітня сфера прийняла безпосередню участь у подальших національно-культурних перетвореннях на Волині.

1. Бухало Г. Просвіта сіяла світло // Сторінки історії Рівненської "Просвіти". – Рівне, 1993. 2. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО). – Ф.560, оп. 1, спр. 1, арк. 29. 3. ДАЖО. – Ф.560, оп. 9, спр. 1, арк. 12-17. 4. ДАЖО. – Ф.773, оп. 1, спр. 1, арк. 89. 5. ДАЖО, ф.24, оп.4-дод., спр.152. 6. ДАЖО, ф. р-2524, оп.1., спр.102, арк.246-250. 7. ДАЖО. – Ф.р-31, оп. 1, спр. 17. 8. ДАЖО, ф. р-1983, оп.1., спр.3, арк.225-227. 9. До історії і боротьби трудящих за встановлення радянської влади на Ровенщині в 1917-1920 рр. // Документи і матеріали на допомогу пропагандистам і агітаторам/ Ровно, 1957. з портрет. та іл. /відділ пропаганди і агітації Ровенського обкому КП України Державного архіву Ров. обл. 1917-1957 рр., 40 років. 10. Історіографія Волинської землі: До 70-річчя від дня народження Г.Бухала: Бібліографічний покажчик /Н.М. Кожан (уклад.); В.П.Ярошук (наук. ред.); Рівн. держ. обл. бібліотека. – Рівне, 2002.: фото.- (Серія "Дослідники Рівненського краю"). 11. Нарис історії "Просвіти" /Р.Іванчук, Т.Комаринець, І.Мельник, А. Середняк – Львів-Краків-Париж: Просвіта, 1993. 12. Савчук Б. Волинська "Просвіта" – Рівне, 1996. 13. Філіпович М. Луцька "Просвіта" (1918-1935 рр.) // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук – Львів, 2002.

Надійшло до редколегії 12.10.08

Н. Слободян, канд. іст. наук

РЕАЛІЗАЦІЯ "ДОКТРИНИ КАРТЕРА" У ПЕРСЬКІЙ ЗАТОЦІ В ОЦІНЦІ АМЕРИКАНСЬКИХ ПОЛІТОЛОГІВ

Стаття посвячена аналізу концептуального забезпечення політики США в Персидському заливі в 70-80-е роки ХХ века. Детально рассматривается реализация внешней политики США в районе Персидского залива посредством "доктрины Картера".

The article is devoted to the analysis of the conceptual providing of USA policy in the Persian gulf in 70-80th XX century. In detail realization of foreign policy of the USA is examined in the district of Gulf by means of "Carter's doctrine".

Наприкінці 70-х років ХХ ст. система міжнародних відносин зазнала суттєвих змін, що призвело до виникнення загрози стабільності і безпеки у світі. Введення радянських військ до Афганістану, підписання засудженого переважно більшістю арабських країн Кемп-Девідського сепаратного мирного договору між Єгиптом та Ізраїлем, перемога в Ірані ісламської революції та встановлення радикально-теократичного режиму, захоплення екстремістами священні ісламського світу – мечеті Аль-Харам у Мекці – свідчили про високий рівень напруженості і конфліктності на Близькому і Середньому Сході. Ці обставини прагнули використати у своєму протистоянні наддержави, США та СРСР. В той же час спостерігається зростання уваги політичної еліти США безпосередньо до країн Перської затоки.

В американській політичній думці існувала традиція розподіляти політичні режими арабських країн на "радикальні" та "помірковані" [10]. Основним принципом зовнішньої політики "радикальних" держав американські дослідники називали їх співпрацю з СРСР і невизнання Ізраїлю. До "поміркованих" відносилися країни, що мали тісні політичні та економічні відносини з США та займали стриману позицію щодо арабо-ізраїльського протистояння. Відповідно з боку американських урядовців "радикальні" країни неодноразово звинувачувались в масовому порушенні прав людини, в підтримці терористичної діяльності різних екстремістських угруповань, в підривної діяльності проти "поміркованих" режимів, у

спробах дестабілізувати політичну ситуацію в тих суб-регіонах, де вони розташовані, тощо.

У зоні Перської затоки до "радикальних" держав американські науковці відносила Ірак, де після революції 1968 року до влади прийшла партія відродження Баас, яка проголосила курс на арабську єдність. Решта арабських країн Затоки входили до числа "поміркованих" держав, що мають традиційні партнерські відносини з США. До "поміркованих" держав затоки відносився шахський режим в Ірані до його падіння в 1979 році. Проте перемога ісламської революції в Ірані, прихід до влади релігійної верхівки привели до різкого загострення ірано-американських відносин. В результаті з урахуванням іранського фактору американські вчені запропонували нову класифікацію держав регіону Перської затоки. Відповідно до класифікації, що була запропонована науковцем Нью-Йоркського університету Н. Хурі, виділили три основні типи дійових осіб на Близькому Сході: 1) радикальні реформістські режими (Ірак); 2) помірковані монархічні режими (Саудівська Аравія, Кувейт, Катар, Оман, Бахрейн, ОАЕ); 3) "ісламське відродження", тобто потужні рухи відродження, що створюються мусульманськими екстремістами і урядом Ісламської Республіки Іран (ІРІ), який їх підтримує [15, 382].

Концептуальним документом, що визначив напрями політики США в Перській затоці на початку 80-х років, стала відома "доктрина Картера", сформульована 23 січня 1980 року президентом США Дж. Картером у своєму